

ФІЛОСОФСЬКІ, ІСТОРИЧНІ, МЕТОДОЛОГІЧНІ, ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Гулевата Н.Г.

ДО ПЕРШОВИТОКІВ ІСТОРИКО- ПРАВОВОГО ВЧЕННЯ К.О.НЕВОЛІНА

УДК 340.12

Варто відзначити, що перша спроба у вітчизняній юриспруденції систематичного висвітлення загальної тематики всесвітньої історії правових та політичних вчень та аналізу філософсько-правових концепцій, беззаперечно належить К.О. Неволіну. Мається на увазі його двотомна «Енциклопедія законодавства», видана в Києві в 1839-1840 рр. На думку дослідників, ця праця «може вважатися першим російськомовним посібником з філософії права (давніх і нових часів)» [1].

Будучи юристом-ученим за покликанням, К.О. Неволін не міг не скористатися, передусім як учень і послідовник Г.В.Ф. Гегеля, історією світової філософії, насамперед, як джерелом ідей і як історією філософії законодавства. Розроблена історія філософії законодавства дає можливість долучитися не тільки до процесу становлення і розвитку всесвітньої історії правових і політичних вчень, а й до творчої лабораторії ученого, яка вражає масштабністю історико-філософського бачення цього процесу. Адже предметом вивчення постають питання витоків, генези та сутності держави і права від мислителів Давньої Греції до представників німецької класичної філософії з Г. Гегелем включно як її всесвітньо визнаною інтелектуальною вершиною.

Всупереч усталеним академічно-філософським стандартам з їх традиційним поділом на Античність, Середньовіччя, Відродження, Реформацію, Просвітництво, німецьку класичну філософію, Нову і Новітню філософію, К.О. Неволін цілком свідомо

спрощує історію філософії законодавства, становлення ідей держави і права до двох епох - давньої і нової - з їх відповідною внутрішньою періодизацією. В основі такого підходу також знаходяться філософські підвалини, а саме загальне й особливе, між якими, власне, й розгортається, за думкою К.О. Неволіна, вся людська діяльність, у тому числі й наукова.

Так, епоха давньої історії філософії законодавства структурується ним на три періоди:

перший присвячується філософії природи - від Фалеса до Сократа - з відповідним викладом політико-правових учень;

другий період, зважаючи на його обширність, поділяється на три підперіоди, перший з яких викладає погляди Сократа, його учнів і послідовників; наступний підперіод репрезентує політико-правові вчення Платона й Аристотеля; і, нарешті, третій підперіод досліджує особливості філософських поглядів стоїків, епікурейців і скептиків на державу і право;

третій період присвячений, відповідно, давньогрецькій філософії права в її поєднанні з філософією римлян і східних народів.

Намагаючись визначити сутність давньої історії, учений зазначає, що «домінування природи над духом чи, що одне й те ж саме, необхідності над свободою, чи, нарешті, що знову таки одне й те ж саме, об'єктивного над суб'єктивним; навпаки, характер нової доби є домінування духа над природою, свободи над необхідністю, суб'єктивного над об'єктивним» [2].

Такий підхід і сутнісне бачення є справедливим настільки, за Неволіним, наскільки начала всезагального є людиною неусвідомленими і діють як закони природи в соціальному світі, в людині зокрема, уявляються останній як дещо зовнішнє й обов'язкове, тобто як закон і сила природи. Звідси цілком слушними уявляються судження про те, що за умов давньої історії як першопочаткового стану людини всезагальне, насамперед природа, домінувала над особливим - людиною.

Зазначене дозволяє стверджувати, що Неволін постає прибічником розумового пізнання, яке за доби античної філософії законодавства є:

а) загальним, важливим для всіх предметів та для всіх суб'єктів;

б) незалежним від зміни обставин;

в) об'єктивним, тобто незалежним від суб'єкта, який пізнає.

Натомість знання є:

а) абстрактним, тобто характеристики поодиноких речей ним не репрезентуються;

б) універсальним, коли ним відображаються суттєві, спільні та важливі для всіх характеристики.

На перше місце К.О. Неволін висуває проблеми етичні, а не космічні, що дозволяє стверджувати, що його філософія законодавства є моральною галуззю знання. Відповідно, мета діяльності людини має бути універсальною, об'єктивною й абсолютною, а значить і правовою. Відповідно, знання – це діло розуму, а не волі, право – поєднанням того й іншого.

Давня історія, як уже зазначалося, К.О. Неволіном відповідно до запропонованого ним основоположного принципу домінування всезагального над особливим поділялася на три періоди: а) східних народів; б) грецький і в) римський.

«У східних народів, - пише К.О.Неволін, - ми не знаходимо філософії у власному розумінні цього слова... Над людиною владарюють сили природи, які обожнюються, і знищують у ній само мислення. Вражений величністю предметів світу, в страху перед ними, в здивованому спогляданні неспівмірного всесвіту, дух втрачає розуміння власної гідності, власної могутності». Оскільки він існує поза собою, підвладю природи, то в ньому і розкриваються переважно сили, щозвернені до природи, - чуттєвість і фантазія. Останні, замість певних понять, надають йому образи, переплутує його думки, навіть байки. Зрозуміло, що там, де нема необхідних умов для філософії, ми не знайдемо і суджень про закони, принаймні філософія законодавства не поширює свої судження на предмети законодавства[3].

Римський період характеризується початком протистояння духу і природи, їхньої боротьби між собою, результатом чого є піднесення особливого, його домінування над усезагальним.

Римлянам, на думку вченого, при очевидному домінуванні розуму, недоставало живого споглядання, принаймні в тій мірі, в якій вимагають філософські роздуми. Зважаючи на їхнє прагнення і турботу про державу, владу і всесвітнє панування, їм не залишалось ні часу, ні можливостей для філософських, самозаглиблених занять. Інша ситуація у греків, сам характер яких виявився неабияк здібним до філософії. Фантазія спонукала їх до ідеального світу ідей, а світлий розум керував цим польотом[4].

Філософія Давньої Греції, як зазначає К.О. Неволін, постає уособленням найвищих досягнень людської думки античної епохи, що пов'язувалося, насамперед, з ученнями Платона й Аристотеля, адже вони справили неабиякий вплив як на розвиток давньоримської, так і східної філософії[5].

Будучи послідовним в реалізації цілей дослідження, К.О.Неволін нову історію філософії законодавства, відповідно до її внутрішньої логіки, структурує також на три етапи, виокремлюючи:

1) першопочатково роздібнені, поодинокі, спорадичні спроби заснувати філософію законодавства, виходячи, головним чином, із ідей і понять античної філософії, обґрунтованих її представниками вчень про державу і право. Сюди віднесені політико-правові погляди філософів Відродження і Реформації - Н. Макіавеллі, Т. Мора, Ж. Бодена, Гуго Гроція, М. Фічино, Ольдентропа, Вінклерата ін. з їхніми двома домінуючими тенденціями - намаганням відновити філософські системи давнього світу з їхнім просякненням духовним началом, з одного боку, і формуванням повної протилежності між духом і природою, - з іншого;

2) філософію законодавства, що будується, виходячи з повеління почуття або повеління розуму. Сюди відносяться: а) політико-правові погляди Т. Гоббса, Дж. Локка, Шефтсбері, А. Сміта, Д. Юма, С. Кларка, Фергюсона та ін., а також англійська «дослідна філософія» Бекона з її намаганнями подолати «протилежність між духом і природою, спочатку шляхом розширення сфери природи, згодом - розширення сфери духу й обмеження сфери природи: від Бекона і Декарта до Канта» [6]; б) політичні і правові теорії європейського Просвітництва (Пуфендорф, Б. Спіноза, Г.В.

Лейбніц, Х. Вольф та ін.); в) політико-правові погляди, що будуються на моральних (морально-державницьких) засадах політики («руйнівна, за визначенням К.О. Неволіна, французька філософія XVIII століття») [7].

3) філософія законодавства новітньої доби, що започаткована І.Кантом, і знайшла своє подальше продовження в ученні Й.Г. Фіхте, Ф.В.Й. Шеллінга, Г.В.Ф. Гегеля та ін., сутність якої - «безумовна тотожність духа і природи, узасадниченням якого постає духовне начало» [8].

Перебуваючи під впливом гегелівської філософії, К.О. Неволін не міг не викласти свого відношення до «стовпів» німецької класичної філософії, насамперед, І.Канта, який розпочав свою наукову діяльність як викладач природничих дисциплін – математики, фізики та фізичної географії. Саме з математичного природознавства І.Кант виводив своє бачення науки, її призначення в суспільстві.

Характеризуючи філософію І. Канта як суб'єктивний ідеалізм, К.О. Неволін обґрунтовує кантівське бачення “природного права”, розкриває сутність поняття суспільства як “сукупності вільних істот, поєднаних загальними прагненнями”, а також суспільного блага як «загальної мети», досягненню якої має сприяти кожний член суспільства, наголошував, що ніхто не може позбавити людину прав «особистості, рівності та свободи» тощо. К.О. Неволін наголосив, що фактично І. Кант виступав за конституцію і народовладдя.

Й.Г. Фіхте, слідом за І. Кантом, вважав, що філософія має бути фундаментом всіх наук – «ученням про науку». Як і Кант, він протиставляє свою філософію як критичну попереднім системам як догматичним, наголошуючи на докорінній відмінності своєї позиції – світ і, відповідно, правові норми, мають бути виведені із самосвідомості людини, її власного «Я». Свідомість не дається, а задається, породжує себе; його очевидність ґрунтується не на спогляданні, а на дії, стверджується волею. Можливість існування вільних індивідів є умовою власного «Я» як розумної вільної істоти.

Характеризуючи філософію Ф.В.Й. Шеллінга як представника об'єктивного ідеалізму, К.О. Неволін наголошує на відмінності його поглядів від Й.Г. Фіхте, насамперед, у розумінні природи. Остання перестає бути тільки засобом для реалізації моральної мети, матеріалом, де практичний розум пробує свої сили, постає самостійною реальністю.

Діяльність «Я» розпадається, за Ф.В.Й. Шеллінгом, на теоретичну і практичну сфери. Перша розпочинається з відчуття, потім переходить на шляху свого розвитку до споглядання, представлення, судження (як етапів), кульмінацією якого є розум, де теоретичне «Я» стає самостійним і самодостатнім, тобто перетворюється в практичне «Я», волю. Воля, в свою чергу, еволюціонує, досягає рівня моральної дії як вищого етапу в своєму розвитку.

Розглядаючи світову історію як «прогрес духу в свідомості свободи», Г.В.Ф. Гегель зазначає у межах своєї ідеалістичної системи, що «об'єктивний дух» розгортається, зокрема, в праві та моралі, причому під останніми Гегель розуміє такі ступені об'єктивації людської свободи, як сім'я, громадянське суспільство і держава.

Слід зазначити, що на інтерпретації К.О. Неволіним історії правової і політичної думки не міг не позначитися аналіз ним поглядів найбільш визначних представників німецької класичної філософії, що в деяких випадках мало своїм наслідком критичне відношення до результатів їхньої мисленнєвої діяльності, як і в Гегеля (критика суб'єктивного підходу в історичній школі права); в інших випадках мало місце безпосереднє запозичення суджень, а то й оцінок своїх великих попередників, що доповнювалося власними науковими розвідками. Так, Неволін виходить з того, що в античних ученнях про державу і право визначальними початками були необхідність і об'єктивність, тоді як свобода і суб'єктивність як формоутворюючі принципи і вихідні змістоутворюючі підходи стали домінуючими в новій і новітній філософії. Результатом цього дослідження став висновок ученого, який дозволив відповісти на запитання: «Чому Гегель ідеалізував державу, розглядаючи її

як вище втілення пруських порядків?» Тому що в сфері законодавства держава поставала для нього вище окремих осіб.

Так само зазначені принципи дозволили ученому прояснити сутність французької філософії XVIII століття як «руйнівної», продемонстрували, яка шкода можлива для держави, її громадян, коли окрема особа відділяє себе від держави і навіть піднімається над нею, коли зв'язок поколінь нищиться і сьогочасна мить стає панівною попри весь попередній історичний розвиток. На прикладі аналізу філософії Гельвеція К.О. Неволін доводить неприпустимість зведення сутності законів до надання громадянам держави задоволення, яке визначалося б традиціями того чи іншого народу. Адже «окреме задоволення, причому задоволення нижчого роду, саме задоволення почуттів, постає виключним предметом суспільної турботи, і життя добродійне є лише освячене звичкою і мораллю задоволення чуттєвих бажань» [9].

Важливим методологічним засобом уникнення ризиків і небезпек на шляху соціального розвитку, функціонуванні держави і права мало постати, за К.О. Неволіним, з'ясування «правильного» співвідношення об'єктивності і суб'єктивності як відправних начал, погоджуючись тим самим із спробами Г.В.Ф. Гегеля примирити давній і сучасний йому світи з їхніми принципами-антиподами - об'єктивністю і суб'єктивністю. Більше того, учений виступив за пролонгацію цих досліджень на новітню добу, розв'язання зазначеної проблеми на засадах єдності філософії та історії.

Дослідження ученим співвідношення об'єктивного та суб'єктивного як принципів аналізу історії дозволило встановити зв'язок, єдність подій, розглянутих в їх окремішності й випадковості. Ця єдність може бути як об'єктивною, так і суб'єктивною. Об'єктивна єдність завжди є предметною, тоді як суб'єктивна – визначається волею та метою дослідника як творця, названа ним прагматичною. Звернувшись до аналізу відомих історичних подій, їх причин і наслідків, висвітлення історичного процесу в творах, передусім, істориків, таких як Полібій і Тацит, К.О. Неволін стверджує, зокрема, що перший намагався викласти історію під кутом зору її корисності військовим людям, результатом чого

постало військове мистецтво, процес його розвитку; другий же дослідник - Тацит - підпорядкував свій твір з'ясуванню на прикладі Римської імперії впливу моралі, особливо низької, деспотії на деградацію й упадок, загибель держави, в результаті чого була досягнута єдність об'єктивного та суб'єктивного, подій, явищ, процесів, їхніх причин і наслідків.

Окрім зазначених типів наукового дослідження, в основі яких – єдність об'єктивного та суб'єктивного, можливі також історичні, політико-правові праці, що визначаються вищою силою – Божеством. Характерною ознакою останніх, за К.О. Неволіним, є «єдність, що підпорядкована вищому порядку речей».

Аналіз історичних подій на предмет їхньої відповідності вихідним принципам необхідності та випадковості дозволив ученому класифікувати наукові твори та їх авторів на:

а) дослідження, де зв'язок фактів і подій подавався як такий, що відбувався безперервно і водночас, зважаючи на їхню тотожність одного іншому. Це, насамперед, праці послідовників Шеллінга, що пов'язуються з двома школами – романтиків (Д.Ф. Шляєрмахер, Ф. Шлегель) і натурфілософів (Г. Стеффенс, А. Ешенмаєр);

б) праці, в основі яких домінуючою була ідея порядку, що змінювався в певній послідовності, скажімо, від досконалого і зразкового до найнедосконалішого і небажаного з наступним неминучим його повторенням у тій же послідовності, прикладом чого може послугувати розвиток, що здійснюється за певними циклами (Платон, Дж. Віко та ін.);

в) т.зв. фіналістські твори, сюжетна лінія яких щодо викладу розвитку історії здійснюється за схемою: зародження (початок) – кульмінація – завершення (занепад, загибель);

г) дослідження, що окреслюють вічність, незнищенність роду людського, людської цивілізації і, відповідно, людини як її матеріального носія. Зазначеному напрямку наукових розробок притаманне атрибутивне бачення постійного вдосконалення, з тією відмінністю, що одні автори зазначену ознаку поширюють на всі народи і нації, тобто людство в цілому (І. Кант, Фіхте, Гердер),

тоді як інші (Платон, Віко, Фергюсон) обмежують її дію життям окремого народу чи держави.

Якому ж типу наукового дослідження за побудованою ним класифікацією віддавав перевагу К.О. Неволін?

Можна однозначно стверджувати – останньому із вищенаведених, з тієювідмінністю, що на шляху до визначеної мети у будь-якого народу неминучі певні відхилення від обраного курсу, що «допускаються Божественним Провидінням». Однак такі відхилення не мають сприйматися як «критичні» і «непереборні»: вони мають сприйматися як необхідність корекції курсу щодо реалізації «особливого начала, що покладено на народ». Однак навіть у разі певної невдачі, затримки розвитку, моральна ідея передається іншому, який має її розвинути, хоча і в інших умовах. Зазначена обставина дозволяє досягнути наступності, незнищенності, а значить і вічності шляху, що був започаткований. Звідси, історія кожного народу постає як загальна, спільна для всіх, а дія її законів позначається у всіх сферах, у тому числі законотворчій і законодавчій. «Кожний народ при цьому здійсненні ідеї має своє особливе призначення; розкривши одну її сторону, він передає свою працю іншому, більш достойному. Повна ідея законодавства здійснюється тільки в повній їх сукупності» [10].

Таким чином, із окремих, розрізнених дій, як стверджує учений, постає єдина історія, єдиний життєвий процес. Народи розвивають одну і ту ж ідею правди: один народ – одну її частину, другий – іншу, що дозволяє роду людському все більше утверджувати силу ідеї, все більше здійснювати її у своєму житті, як зазначає відомий російський дослідник філософії права В.С. Нерсесянц, оцінюючи значення наукової діяльності К.О. Неволіна і, передусім, «Енциклопедії законодавства» як основної його праці[11].

Функціональне призначення філософії законодавства, за К.О. Неволіним, є близьким до філософії як науки. Подібно до того, як остання спроможна досягнути всю дійсність, абстрагуючись при цьому від конкретних її проявів, філософія законодавства спроможна виконати щодо позитивного законодавства, де остання по-

стає як єдність, «чиста сутність» без випадковостей і можливих нашарувань [12].

Сутнісна єдність законодавства різних часів і народів попри їх унікальність, неповторність і своєрідність, не підлягає сумніву, оскільки воно постає результатом реалізації «загальної ідеї законодавства» і може бути охарактеризоване як природно-правове вчення. Однак при цьому К.О. Неволін свідомо уникає спроб історично-конкретного чи порівняльно-правового визначення етапу розвитку «загальної ідеї законодавства», її стану, що надає вченню позитивістської спрямованості, тобто виведення історико-філософського чи правового знання із попередньої інтелектуальної традиції, ігноруючи його зв'язок з тогочасною російською дійсністю, законодавством тієї історичної доби як на національному, так і на європейському рівнях.

Підсумовуючи короткий аналіз першоджерел історико-правового вчення К.О. Неволіна, необхідно відзначити, що законодавство, право в цілому й історію філософії К.О. Неволін розглядав як необхідну умову й обов'язкову складову процесу пізнання сутності закону.

1. *Ткачук М. Л. Неволін Костянтин Олексійович // Філософська думка в Україні: Бібліографічний словник. - К.: Ун. вид-во «Пульсар», 2002. - С. 141*
2. *Неволін К.А. Енциклопедія законодавства. - Санкт-Петербург: 1997. § 175. - С.108*
3. *Неволін К.А. Енциклопедія законодавства. - Санкт-Петербург: 1997. § 183. - С.113 - 114*
4. *Неволін К.А. Енциклопедія законодавства. - Санкт-Петербург: 1997. § 183. - С.168*
5. *Неволін К.А. Енциклопедія законодавства. - Санкт-Петербург: 1997. § 186. - С.115*
6. *Неволін К.А. Енциклопедія законодавства. - Санкт-Петербург: 1997. § 293. - С.184*
7. *Неволін К.А. Енциклопедія законодавства. - Санкт-Петербург: 1997. §301, - С. 188*
8. *Неволін К.А. Енциклопедія законодавства. - Санкт-Петербург: 1997. § 293. - С.184*
9. *Неволін К.А. Енциклопедія законодавства. - Санкт-Петербург: 1997. § 445. - С.397*
10. *Неволін К.А. Енциклопедія законодавства. - Санкт-Петербург: 1997. § 40. - С.50*

11. *Нерсесянц В.С. История политических и правовых учений.. – М.: 2003. - С.526*

12. *Неволин К.А. Энциклопедия законовещения. - Санкт-Петербург: 1997. § 174. - С.106*

Гулевата Н.Г. До першовитоків історико-правового вчення К.О.Неволіна

У статті автор розкриває витoki та здійснює аналіз першоджерел історико – правового вчення К.О. Неволіна.

Ключові слова: енциклопедія законознавства, історія філософії законодавства, історії правової думки, філософія законодавства, законознавство.

Гулевата Н.Г. К истокам историко-правового учения К.О.Неволина

В статье автор раскрывает истоки и проводит анализ первоисточников историко – правового учения К.А. Неволина.

Ключевые слова: энциклопедия законовещения, история философии законодательства, история правовой мысли, философия законодательства, законовещение.

Hulyevata N.G. Esh primary sources of Nevolin’s historical and legal doctrine

In the article an author exposes sources and conducts the analysis of original sources of historical – legal studies of K.A. Nevolin.

Keywords: encyclopaedia of jurisprudence, history of philosophy of legislation, history of legal idea, philosophy of legislation, jurisprudence.

Присташ Л.Т.

ФОРМУВАННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

УДК: 342.19

За умов здійснення судової реформи в Україні є потреба у вивченні історико-правового досвіду діяльності держав, які утворювалися на теренах України, зокрема Західної Української Народної Республіки, щодо побудови судової системи.

Метою даної наукової статті є спроба проаналізувати особливості формування судових органів ЗУНР, яке здійснювалося за воєнних умов і в короткі терміни, та за умов відсутності на початках власного законодавства.

ЗУНР з перших днів свого існування розпочала формування національної судової системи, оскільки для цього були відповід-